

Zbogom Zagreb – Isten veled, Zágráb

Vannak élmények, amelyek intenzitása az évtizedek múlásával sem halványul. A minap egy meghívó érkezett a címemre. Ötvenöt évvel ezelőtti, első zágrábi-horvátországi utazásom emlékei rajzoltak fel bennem. A *Zágrábi irodalmi beszélgetések* (Zagrebački književni razgovori) soron következő eseményére hívnak, tárgya a *litteratura croatica* európai kontextusa (*Hrvatska književnost u europskom kontekstu*). Csábító alkalom a témán túl a baráti találkozások, új barátságok lehetőségére okán is. A lélek menne, ám a test megálljt parancsol. Nyolcvannégy év terhével a hátán az ember már nem szívesen gyötrődik hat-nyolc órán át vonaton, artrózis kínozza lábakkal különösképpen nem. Pedig jó lenne még egyszer nagy sétákat tenni az Ilicán, a Kaptolban (Káptalandombon) s a „gornji grad”, a felső város ódon utcáin – megcsodálva a Szent Katalin-templom káprázató barokk freskóit, Zrínyi Péter egykori lakóházát s a Szent Márk-templom félhomályában, a padokban ülve hallgatni a zsolozsmát. Most, hogy az emlékek fel-fakadtak, egyre erősebb, írásra kényszerítő a hajdan látottak utáni nosztalgia.

Hogyan is kezdődött? 1962 tavaszán Magyarországról első ízben lehetett pályázni jugoszláviai nyári nyelvi kurzusra. Noha korábban lengyelországi ösztöndíj-pályázataim rendre kudarcra ítéltettek, nem sok reménnyel ugyan, de megpályázom az egyetlen meghirdetett helyet. Legnagyobb meglepetésemre eredménnyel. A kurzus augusztus 1-jén kezdődik, van időm a készülődésre – nyelvileg és technikailag egyaránt. Horvátul egyetemistaként kezdtem tanulni, könyvből csupán – lévén, hogy egri környezetemben horvátul vagy szerbül tudó személyt nagyítótól sem lehetett találni. Gyakorlasképpen maradnak az innen-onnan összemásolt szövegek s mindenekelőtt még az egyetemi évek alatt vásárolt „szerbhorvát” nyelvű naptár, a hazai délszláv nemzetiségek számára szerkesztett és kiadott *Naš kalendar* (A mi kalendáriumunk). E kalendárium szövegei mellett ott van még a nemzetiségi hetilap, a *Narodne novine* (Népújóság) s néhány, még ugyancsak az egyetemi évek idején innen-onnan összeszedett irodalomtörténeti textus. Első „tankönyvemet”: Miroslav Krleža *Hrvatski bog Mars* (Mars,

a horvát hadisten) című kötetét szülővárosomban már nélkülözni kell, s Margalits Ede *Horvát–magyar szótárát* is. Valamikor 1955 második felében ez a novelláskötet, az említett szótár, s egy a nemzetiségi iskolák számára készült *Čitanka* (Olvasókönyv) grammatikai összefoglalása jelentették autodidakta horvát stúdiumom „tankönyveit”.

Több gondot jelent az utazás megszervezése. Az útlevelet s a vasúti jegyet a Kulturális Kapcsolatok Inézete biztosítja (a Dorottya utcában működött) – igaz, az utóbbit csak Fiuméig (Rijeka), a kurzus viszont Zárában (Zadar) kezdődik. A továbbutazás Fiume és Zára közötti lehetőségét/lehetőségeit illetően az illetékes ügyintéző (Karcagi elvtársnak hívják), s mint később kiderül, az IBUSZ sem tud megfelelő információval szolgálni. Szerencsére a családban van egy tengerész rokon, akitől kapok egy szállodai címet, s megnyugtató: Fiume és Zára között rendszeres a hajójárat. A szállást biztosítandó, már a nyár elején levelet írok a fiumei hotel címére, közölve érkezésem napját s további úti célomat. Választ ugyan nem kapok, de a szobafoglalást – ezt megérkezve tapasztalhattam – nyugtázták.

Aztán elérkezik az utazás várva várt napja is: július 31. A Zágrábon át Fiuméig, illetve Velencéig közlekedő nemzetközi gyors reggel fél nyolckor indul a Déli pályaudvarról. A szerelvény „nemzetközi” voltát mindössze egyetlen olasz, félig első, félig másodosztályú kocsi „reprezentálja”. A külföldre – azaz Jugoszláviába, illetve Olaszországba – utazók csak ebben utazhatnak, hazaiak kizárva, így a korabeli viszonyokhoz képest ez a szituáció luxust jelent. Útitársam a másodosztályon egy idős budapesti hölgy, zágrábi rokonaihoz utazik. Az első osztály egyetlen utasa egy férfi, kiléte mindvégig ismeretlen marad. A hölgy ifjúkorában gyakran tartózkodott Horvátországban, beszéli is a nyelvet, s megtudván, hogy én Zárába megyek, máris kedvesen ajánlja figyelmembe Zára emblematisz különlegességét, a *maraschinót*. (Megtapasztalva e finom meggypárlat aromáját, későbbi útjaim alkalmával sohasem feledkezem meg róla.)

Határállomás. Magyar útlevel- és vámvizsgálat. Noha „szolgálati útlevelem”, papírjaim rendben vannak, ez utóbbiak bőségesen informálnak utazásom céljáról, helyéről, időtartamáról, mégis „keresztkérdések” halmazára kell válaszolnom, hogy aztán végre a „kilépést” igazoló pecsét belekerüljön „passeportomba”. A vámos nagyvonalúbb, pénzem felől érdeklődik, s csupán egy pillantást vet kinyitott bőröndjeimre. A vizsgálatnak ezzel még nincs vége: overallszerű öltözékben, létrával egy határőr-kiskatona jön – tüzetesen „átvizsgál” minden zugot a fülkében a csomagtartótól az ülés alatti résig. „Fő ez éberség” – jut eszembe az ötvenes évek elejének oly sokszor elhangzó szlogenje, s persze faarccal teszek eleget – a hölgygel együtt – a felszólításnak: az átvizsgálás idejére fáradjak ki a folyosóra.

Végre aztán elindul a most már jugoszláv mozdony (jugoslavenska željeznica) vontatta, egyetlen kocsiból álló „nemzetközi szerelvény”. Átgördülünk a határfolyón, s megérkezünk Kaproncára. *Koprivnica* – olvasom az állomásépület feliratát, s – határváros lévén – várva a „beléptetést” az eddig csak térképről s a föld-

rajzkönyvekből ismert országba. A jugoszláv határrendészet tisztviselői s a vámósok fölöttébb elegánsak és udvariasak. Bőrödjeimre tekintve csupán azt kérdezik: hová igyekszem és milyen céllal. „Ékes” horvátsággal adom elő zárai úticélm, amit udvarias jókívánsággal nyugtáznak: „Sretan put!” (Jó utat!) Amíg a teljes, immár a *Jugoslavenska željeznica* kocsjaiából álló szerelvényt összeállítják, a kaulauzzal próbálok szót érteni: Fiume után holnap, hogyan tovább Zára felé? Nem sok információval szolgál, van autóbusz is, hajójárat is – mondja amolyan mediterrán lezserséggel vegyes udvariassággal. Valamiképpen érzékeltetni akarván: legyek nyugodt. „Nema problema” (nincs probléma) – mondja –, bizonyosan találok megoldást. (Ó hányszor hallom majd még a következő évtizedekben ezt a mindig megoldást ígérő/sejtető szintagmát!) A szállodában bizonyára tudják: mikor és honnan indul az autóbusz, illetve a hajó. Megadóan veszem tudomásul a hallottakat, s néhai jó édesapám szavaival zárom le magamban a dolgot: „Majd kialakul.”

A velencei kocsiiba itt sem száll fel senki, így továbbra is a pesti hölgy társaságában telik az utazás, aki – késő délután lévén már – kissé elszunyókál. Nézem a tájat, s közben eszembe jut: gyermekkoromban hányszor nézegettem a Kogutovitz Károly-féle Polgári Iskolai Atlaszban Horvátország, kiváltképp Pozsega vármegye térképét. Anyai dédszüleim ugyanis: Gruber János bognármester és felesége, Pálya Terézia valamikor a XIX. század végén Fertőszentmiklóst odahagyva Pozsegára költöztek, amit nagyanyám mérgelődve mindig így emlegetett: „Mi a rossebbnek kellett elmenniök abba a görbe országba, még meg sem látogathatom őket!” Mi lett a dédpapával s a dédmamával – faggattam sokszor szüleimet, ám csak annyit tudtak: született Pozsegán még egy lányuk, de nagyamám és testvérei őt sohasem láthatták. A Nagy Háború, majd Trianon végleg szétszakította a családot. Akkor, gyermekként, aligha remélhettem, hogy valaha, ha nem is Pozsega, de a történelmi horvát vármegyék egyikének tájiban magam is gyönyörködhetek egyszer.

Ábrándozásom közben alig veszem észre: Zágrábra érkeztünk. Lekászálódva a vonatról elbúcsúzok útitársnőmtől, s a csomagmegőrző keresésére indulok. Ki kell szállom ugyanis a velencei kocsiából, mert az majd Szlovénián át folytatja útját Velencéig. Fiuméba zágrábi szerelvény viszi az utasokat. Két teljes órám van a vonat továbbindulásáig, kihasználom hát az időt: ismerkedem a pályaudvarral s a vele szemben lévő három térrel. *Glavni kolodvor Zagreb* = Főpályaudvar – Zágráb. Hangulatos, a Monarchia-korát idéző főépület, zsánerében a füzesabonyi vagy a fiumei „indóház”, csak éppen az arányai mások. A párhuzamvadás nem véletlen, régen vasutas körökben azt tartották: a füzesabonyi és a fiumei pályaudvar tervrajzát véletlenül elcserélték, az előbbinek kellett volna Fiumében felépülnie, az utóbbinak Füzesabonyban. A XIX. századvég és a századforduló jeles horvát belletristája, Ksaver Šandor Gjalski egyik írásának hangulata idéződik fel bennem, s keresem is az ott megjelenő „múltat”, a hajdani nyüzsgést, a „resti” atmoszféráját, hátha hallok magyar szót is – hiába. Egy apróság azért mégis kárpótol: a pincér amolyan múlt század középi lezser, de

mégis udvarias eleganciával hozza a szomjat oltó *špricert*, azaz a hideg fröccsöt. E pillanatnyi impresszió nyomán egyszerre az otthonosság érzete támad bennem. Közben rikkancsok kínálják a holnapi újságot: „Evo sutrašnji *Vjesnik*, evo friške novine” (Itt a holnapi *Vjesnik*, itt a friss napilap).

De menjünk ki a terre. Az állomásépülettel szemben hatalmas lovas szobor, az első horvát király: Tomislav emlékműve – az ő nevét viseli a tér is. A pályaudvar s a szobor közötti sín párokon nyikorogva jönnek-mennek a villamosok – késő délután van, árad a tömeg a pályaudvar felé, az elővárosi közlekedés utasai, akik a közeli településekről járnak be Zágrábba dolgozni. Megyek tovább a Strossmayerov trg, azaz a Strossmayer tér felé. „Strossmayerov trg četiri” (Strossmayerov trg négy) – mondogatom magamban, remélve, hogy rátalálok a Jugoszláv Lexikográfiai Intézetnek helyet adó épületre. A *Jugoslavenski leksikografski zavod* a délszláv állam reprezentatív tudományos műhelye – igazgatója a magyar olvasó és színházcsoport ember számára sem ismeretlen horvát író: Miroslav Krleža. Csak bő fél évtizeddel korábban (1956) jelent meg híres, nálunk először Németh László méltatta, a horvát dráma- és prózatörténetben oly meghatározó ciklusának prózai kötete Dudás Kálmán fordításában *A Glembay család* címmel, majd a drámatrilógia első része is (*A Glembay Ltd.*). Az utóbbit 1958 februárjában, Bojan Stupica rendezésében, nagy sikerrel játszotta a Nemzeti Színház. Tudom: délután öt óra tájban nemigen találok itt senkit. Némi tanakodás után mégis lenyomom a kilincset – hiába persze: az épület zárva van. (Két hét múlva majd több szerencsével járok.) Megyek is tovább a következő terre, a Zrinjevacra (Zrínyi tér) látni az akadémia épületét (Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti = Jugoszláv Tudományos és Művészeti Akadémia) és persze a teret ékesítő panteont, a horvát nemzet nagyjait ábrázoló bronzszobrokat, a Zrínyi Miklósét mindenekelőtt. Mondanám: küllemre a mi Akadémiánk kistestvére. Mint tudományos és művészeti objektum persze kissé más karakterű – lévén, hogy tagjainak sorában – a tudomány jelesei mellett – ott találjuk a képzőművészeti, a zenei s az irodalmi élet élő nagyságait is. Utazásom idején Krležát, a festő Ljubo Babićot, a drámaíró Marijan Matkovićot például. Az épületet körbejárva most, ifjú főiskolai tanársegédként, véletlenül sem támad olyan gondolatom, hogy négy évtized múltán majd a jeles intézmény levelező tagjainak sorába fogad.

Nézelődésemnek az idő múlása szab határt. Közéleg a vonatindulás ideje – csomagjaim a poggyászmegőrzőben. Csak perceken múlik, hogy nem késem le a „fiumei gyorsot” – a csomagmegőrző előtt hosszú a sor. Szerencsésen, időben az ablakhoz érek, a szerelvény pedig az első vágányon áll. A legközelebbi kocsi első, nem dohányzó fülkéjében egyetlen utas van, szívélyes középkorú úr, előzékenyen még bőröndjeim elhelyezésében is segít. Fiuméba utazik ő is, ami jócskán növeli bizakodásomat megérkezést követő problémámat illetően: éjjel, fél-tizenkettőkor, hogyan találom meg szálláshelyemet.

Karlovacnál (Károlyváros) még délutáni a világosság, látok is valamit a városból, ahol vitéz Somogyvári Gyula híres, első világháborús regénytrilógiája (*Virágzik a mandula, Ne sárgulj fűzfa, És Mihály harcolt*) egyik kötetének cselekménye

játszódik. Apám, aki 1914–1918 között végigharcolta az első világháborút, háromszor sebesülve és fogságba esve, majd onnan mindháromszor sikerrel megszökve, rajongással olvasta s olvastatta velem is – már gyermekként – a trilógiát. Karlovacot elhagyva lassan leszáll az est. A hátralevő idő jó alkalom a nyelvgyakorlásra. Útitársam szívesen társalog, láthatóan élvezi is küszködésemet, de készségesen javítja grammatikai hibáimat, s érzékelhetően szabatosságra törekvő beszédmódja újabb és újabb, a „horvátos” szintagmák, nyelvi szerkezetek megismerésével gazdagít. Így telik az idő Fiuméig, ahová pontosan fél tizenkettőkor gördül be szerelvényünk. Trolibuszra szállunk, s ha jól emlékszem, két megálló után szállít le jötevőm, előzőleg elmagyarázva, milyen irányban keressem a Hotelt.

Némi izgalommal megyek a recepcióhoz, átadom útlevellem, igazolva kiléte-met, s hivatkozom szobafoglaló levelemre. S íme: a portás máris kiemeli a fiók-ból a kérdéses „dokumentumot”, s mosolyogva közli: a szoba rendelkezésemre áll. Régimódi, még a Monarchia korának szállodai hangulatú szobájában találom magam: masszív, tölgyfából készült ágy, vele szemben hasonló szekrény, két régimódi, de kényelmes fotel, az ágy mellett, az éjjeliszekrényen hangulatlámpa, a falon dekoratív, a tengert ábrázoló kép. Most érzem csak, mennyire fárasztó volt a tizenöt órás vonatkozás. Az éhség persze nagy úr, fáradtság ide, fáradtság oda, lemegyek az étterembe egy jó vacsora reményében. Csalódnom kell: nem-hogy szabad asztal, egyetlen szabad szék sincs, ráadásul sűrű dohányfüst s mediterrán harsányság, zshivaj. (Ezt még meg kell szoknom.) Marad hát a bőrönd mélyén lapuló egyetlen Globus májkrém s a magammal hozott két zsömle. Elfogyasztom, aztán liszteszsákként dőlök az ágyba, s nyomban el is alszom.

Másnap – korán kelő típus vagyok – napsütéses reggelre ébredek. Hat óra van. Zuhanyozás, öltözködés és irány a kikötő. Szerencsémre nincs messze. A Jadrolinija pénztárai már kinyitottak, érdeklődésemre megnyugtató a válasz: Zadar-Split-Dubrovnik felé kilenc órakor indul az Aleksa Šantićról elnevezett gőzös. Šantić: a szerb modernizmus (szimbolizmus, impresszionizmus) korának jeles költője, jó néhány versét olvastam már, költeményeiben a Tóth Árpád-, Babits-, Kosztolányi-líra párhuzamait véltem felfedezni. (Két szerb pályatársa: Milan Rakić és Jovan Dučić néhány költeményét Kosztolányi és Babics fordította magyarra!) Lám: máris van némi irodalomtörténeti színezete utazásomnak! Megváltom a jegyet, s számlát is kérek, mert hogy a Kulturális Kapcsolatok Intézete által rendelkezésemre bocsátott csekély mennyiségű dinárral szigorúan el kell számolnom hazatérésem után. A szállodába visszatérőben megreggelizek egy kis büfében (akkor még nem járt reggeli a fiumei szállodában), majd a hotel-számlát is rendezve elindulok a kikötőbe. A hajó már várja az utasokat, felszállva egy árnyékos helyet keresek a fedélzeten – most már abszolút megnyugodva, türelemmel várom az indulást. Lassan megtelik a hajó, s pontosan kilenckor megszólal az indulást jelző hajókürt, felszedik a horgonyt, s elindulok életem első tengeri útjára. Csendes idő van, a hőmérséklet még kellemes, ám a Kvarner-öbölből kihajózva feltámad az adriai szél, a hullámverés egyre nagyobb – mind többeket gyötör máris a tengeribetegség. Sorban állás a WC-nél, aki nem jut be,

a fedélzeti korlátnak dőlve, a víz fölé hajolva oldja meg háborgó gyomra gondját. Csupán gyermek- és ifjúkori olvasmányaimból ismerem a tengeribetegséget, s hála Istennek, a „megtapasztalás” elmarad: jól viselem a háborgó tenger viszonyosságát. A büfében egy bárszéket „birtokba véve” stabilizálom magam, s élvezem a vörösréz dzsezvában (török kávéfőző edény) illatozó „turska kavát” (török kávé). Később megnyugszik a tenger, tisztas távolban delfinek úsznak verseny az „Aleksa Šantićtyal”, én meg csodálom a tenger varázsát, s a hol melankolikus, hol élénk táncritmusú dalmát népi muzsikát, amely megérkezésünkig szól a fedélzeti hangszórókból.

Délután négy óra: kikötünk Zarában. Elindulásom előtt, az útlevel és a vasúti jegyek átvételekor, a Kulturális Kapcsolatok Intézetében Karcagi elvtárs nyomtatékkal figyelmeztetett: megérkezésem után ne induljak sehová, a belgrádi társintézmény képviselője ugyanis várni fog. Akkor eszembe sem jutott töprengeni, a Fiume–Zára közötti utazás lehetőségeit sem ismerő Karcagi, hogyan tudja értesíteni Belgrádot érkezésemről, mikor azt sem tudta: hogyan fogok Fiuméből Zarába eljutni. Most mindenesetre – az instrukcióhoz híven – várok-nézelődök türelemmel a kikötőben. A hajó már továbbindult Spalato (Split) felé, lassan az egész környék kiürül, csak én szobrozok bőröndjeimmel immár teljesen egyedül. Azaz hogy mégsem egészen: távolabb egy fához kötve egy számar bóbiskol, időnként nagyokat pislogva. A „társintézmény képviselőjének” híre-hamva sincs. Mit tehetek: egy negyed órai várakozás után elindulok a Riva, a tengerparti sétány felé, ahol szálláshelyemnek, a Hotel Zagrebnek lennie kell. A középkori városkapun átjutva, máris a Riván járok, s alig két-háromszáz méterre már látom a több emelet magasságú épületet, tetején hatalmas betűkkel a felirat: HOTEL ZAGREB. Itt a szálloda halljában valóban várnak – nemcsak engem, valamenynyit résztvevőt –, no nem a belgrádi tisztviselő, hanem Mate Hraste professzor, a szeminárium (Seminar za strane slaviste) igazgatója. Szívélyes öregúr, mosolyogva köszönt, s még derűsebb lesz – megtudva, hogy én vagyok a tanfolyam első magyar résztvevője. Mindjárt ott terem két fiatal kollégája is, két egyetemi tanársegéd, s úgy érzem: érkezésem egy kicsit „esemény”. S hogy miért, talán nem árt némi magyarázat. Aki valamelyest is ismeri a Magyarország és Jugoszlávia 1948 és 1962 közötti viszonyának fölöttébb hullámveréses történetét, megérti a szituációt. Két évvel korábban Magyarországon ugyan már nem „az imperialisták láncoskutyájaként” aposztrofálják Titót, de Jugoszlávia azért még mindig a „revizionizmus” veszélyes fészkeének számít. 1962 viszont már az „enyhülés” kezdetének időszaka is. Érdeklődésük érthető: vajon hogyan és milyen mértékben képviseli ez a jövevény az akkori Jugoszlávia magyarországi *imázsát*? Valóban őszinte örömemet kifejezendő, dicsérem a jugoszláv határrendészet nagyvonalúságát, a hajóút élményét – egy szót sem szólva a Budapesten ígért „protokoláris fogadtatás” elmaradásáról...

A bejelentkezés formáságai (útlevel leadása, bejelentőlap kitöltése) után, szobakulcsom birtokában megyek a lifthez. Liliputi termetű, korosabb „liftboy”: Ivica szállít fel az első emeltre (közben „le is káderez”), s megtudva magyar mivolt-

tomat, ettől kezdve kitüntető udvariassággal tessékel majd mindig a liftbe: „Izvolte, naš dragi mađarski gost!” (Parancsoljon, kedves magyar vendégünk!)

A szálloda valamikor a XIX. század végén vagy a XX. század elején épülhetett, amolyan közép-európai stílusú-hangulatú építmény, tágas, s hála a zsalugáteres ablakoknak, a hőség ellenére is hűs, tágas szobákkal, folyosókkal. Szobám a tengerre s a Rivával átellenben levő szigetre néző ablakaival máris a kellemes közérzet garanciája. Most szakad rám az egész napos utazás fáradtsága, s az ágyra heveredve el is nyom az álom. Szerencsére fél hétkor felébredek, gyors zuhanyozás, majd indulás az étterembe: a népes csoportnak hét órától szolgálják fel a vacsorát. A legközelebbi asztalnál két román kolléga mellett találok helyet: Victor Vescu és Dorin Gămulescu a bukaresti egyetem szlavistái. A vacsora felszolgálásáig, a bemutatkozás formáságai után, rövid, kölcsönös szakmai tesztelés. Mindketten a szerb és a horvát nyelv és kultúra specialistái, „jugoszlavisztikai végzettségük” okán anyanyelvi szinten beszélnek a „szerbhorvát” nyelvet. Az övékéhez képest fölöttébb gyarló nyelvismeretem ellenére jól tudunk kommunikálni – tájékoztatva egymást kutatásainkról, munkahelyi körülményeinkről. Közben lassan asztalhoz ül a szeminárium népes társasága. Bábeli nyelvzavartól hangos az étterem: az asztaloknál angol, francia, holland, német, olasz, osztrák, norvég, bolgár, orosz, cseh, lengyel, román ajkú társaság foglal helyet. A többség fiatal egyetemi hallgató, az idősebbek között – ez később derül ki – van egyetemi professzor, tanár, háziasszony, még egy katolikus pap is: Raimund Temel.

Másnap reggel. Korán ébredve ablakot nyitok. Gyenge a légáramlás, ám elég ahhoz, hogy a tenger illatával frissítse fel a szoba levegőjét. Szemben Ugljan szigete már a reggeli napfényben fürdik. A szálloda teraszán terített asztalok várják az érkezőket. *Doručak*, azaz: reggeli – pazar mediterrán környezetben. A reggeli után még belefér egy kis szemlélődés az időbe, az előadások színhelye az egyetem is közel, a Riván van. Patinás épület, már az olasz időkben is az oktatást szolgálta – gimnáziumként. Megnyitó a díszteremben, majd rövid szünet után kezdődnek az előadások. Már a *Popis predavanja* (az előadások jegyzéke) jelzi: a nyelvi kurzus kifejezetten jugoszláv karakterű, az előadások tárgya Jugoszlávia szláv ajkú népeinek (szerb, horvát, szlovén, makedón) nyelve, irodalma, színház- és képzőművészete, zenéje, néprajza. Az előadók között itt vannak a belgrádi, zágrábi, ljubljanai, szarajevói, skopjei, újvidéki egyetem professzorai, s az egyes nyelvek gyakorlati szemináriumait vezető lektorai, ez utóbbiak többsége fiatal tanársegéd. Ez is a *Bratstvo i jedinstvo* (Testvériség és egység) jelszavának valóságát hivatott „hitelesíteni”. Fél évtized múltán – hosszabb tartózkodásom idején – majd tapasztalni fogom: bizony labilis ez a testvériség is, az egység is, a Trianon utáni, majd a Tito-korszakban is megújuló „képződményen”, vagyis Jugoszlávián igencsak érzékelhetőek lesznek a repedések. Most persze még a stabilitás látszata dominál, azt pedig aligha gondolja közülünk bárki is, hogy három évtized elmúltával az egész jugoszláv testvériség-egység közel évszázadon át dédelgetett illúziója egyszerre szertefoszlik.

A két héten át tartó zárai kurzus előadásainak sorát az irodalomtörténeti lekciónk nyitják. Tárgyuk a közép- és a reneszánsz kori szerb, illetve a horvát irodalom. A befogadás szintje vegyes, a jó és kevésbé jó nyelvismeret függvénye, Az előadók a hallgatóság nyelvi felkészültségének heterogén voltát ennek ellenére figyelmen kívül hagyják, jóllehet: mondandójukat csak a „szerbhorvát vagy horvátszerb” nyelvet anyanyelvi szinten ismerő hallgatói réteg képes maradéktalanul recipiálni. Elsőként Đorđe Sp. Radojičić újvidéki professzor ad elő, lekciónak tárgya a középkori szerb irodalom. Radojičić nemzetközi hírű tudós. Szabadon ad elő, mondandóját idézetekkel bőségesen alátámasztva. Magam, ekkor még – említett gyarló nyelvi felkészültségem okán – csak foszlányaiban értem. Ennyit is inkább egyetemi éveim alatt két szemeszteren át Dombrowszky tanár úr ósláv előadásain szerzett ismereteim birtokában. Emiatt ugyan nem leszek depressziós, ám a szembesülés a tényekkel lehangol. Szerencsére a szünetet követő előadó és előadás vigasztalóan hat közérzetemre. Franjo Švelec, a zárai egyetem professzora a horvát reneszánsz irodalomról beszél. A téma nem ismeretlen számomra, egyetemistaként egy egykori, már akkor is raritásnak számító, az egyetemi vagy főiskolai szerbhorvát szakos tanárképzésben használt irodalomtörténeti jegyzet vonatkozó néhány fejezetét egykor lemásoltam magamnak, de eleven olvasmányként él bennem az is, amit a korszak horvát irodalmáról a Heinrich Gusztáv szerkesztette *Egyetemes irodalomtörténet* lapjain olvastam. A zárai reneszánsz költő, Brne Karnarutić *Vazetje Sigeta grada* (Sziget várának elfoglalása) című epikus költeménye és a magyar Zrínyiász viszonyának kérdését illetően pedig Klaniczay Tibor Zrínyi-monográfiája s a magyar szlavisztika korábbi művelői (Hajnal Márton, Margalits Ede, Szegedy Rezső, Bajza József) dolgozatainak s magának a műnek ismeretében (Kiss Károly fordításában), e témakörben már „profinak” érezhettem magam...

Mindeme tapasztalatok után már derűsebben indulok a délutáni nyelvórára. Ez napi rendszerességgel, öt és hét óra között, zajló foglalkozás, ami több csoportban történik, a csoportbeosztást a nyelvismeret szintje szabja meg. Első alkalommal a feladat egy rövid „dolgozat” megírása, témája: a „szerbhorvát” nyelv, egyáltalán a jugoszlavisztika iránti érdeklődés indítéka. Meg is írom autodidakta stúdiumom rövid „eseménytörténetét” – beleszöve a Krleža-életművel való találkozásom/érdeklődésem eredőjét, s persze azt is, hogy „jugoszlavisztikai előéletem” fontos momentuma immár harmadik éve tartó levelezésem Krležával. Büszkélkedő kitérülésem – nem is gondoltam volna – fölöttébb nagy érdeklődést fakaszt. Lektorunk, a szarajevói egyetemet képviselő fiatal kollegina, Ksenija elcsodálkozva kérdi: hogyan tudtam a megközelíthetlenség mítosza övezte Krležával én, a magyar filozofsülvény kapcsolatot teremteni? Válaszul Krleža magyar iskolázottságát, nyelvismeretét, Ady költészete iránti érdeklődését említem – megjegyezve, hogy a horvát mestert nálunk már a háború előtt, az újabb magyar irodalom kiválósága, Németh László bemutatta...

A zárai napok szabad óráiban – az első naptól kezdve – a várossal ismerkedem. Tudom: Zára közös történelmünk évszázadaiban számtalan szállal kötő-

dött a Magyar Királysághoz. Mai arca a háború pusztításaitól sebhelyes még, de a legszebb műemlékek már régi fényükben ragyognak. Ne feledjük: a második világháború éveiben több mint hetven bombatámadást él át a város! Az óváros bizánci, római, középkor- és reneszánsz kori emlékeinek legszebbjei megújulva fogadják a látogatót, köztük a IX. századi Donát püspök építtette Szent Donát-templom, ahol a hagyomány szerint már a XII. században III. Sándor pápát szláv nyelvű énekekkel fogadták a helyi keresztény hívek. Megújulóban van a Krešimir király rokonságához tartozó zárdafőnöknő, Čika emeltette XI. századi Szűz Mária-templom is, amelynek harangtoronyát 1105-ben Könyves Kálmán építtette – oszlopfőin olvasható is a neve: R[EX] COLLO-MA-NUS. Magyarokként – csak természetes – későbbi közös uralkodóink emlékeit is látni igyekszem, a Szent Ferenc-templomot mindenképp, amelynek sekrestyéjében 1358-ban a Velence felett győzelmet arató Nagy Lajos királyunk diktálta a békefeltételeket – kikényszerítve a velencei doge lemondását a *Dux Croatiae et Dalmatiae* címről. Ez a templom lett nyughelye Nagy Lajos Novigradban meggyilkolt felesége, Kotromanović Erzsébetnek.

Városi bolyongásom természetesen naponta ismétlődik, a nyári forróságot jól tűröm, amit ellentételez a varázslatos mediterrán vegetáció s a szűk, szinte örökké árnyékos utcák labirintusa, aztán meg a vendéglők közelében a sült hal, no meg a frissen sült csevapcsicsa illata.

Nem mulasztom el egyetlen este éveim óta dédelgetett álmom megvalósítását: meghallgatni egy *glagolita*, magyarul így mondanám: óhorvát nyelvű misét. Néhai debreceni, szlavistaként is nemzetközileg elismert tanárunk, Angyal Endre beszélt róla speciálkollégiumain. Zárai látogatása idején – néhány évvel korábban – volt alkalma erre. Švelec professzort kérem: segítsen kideríteni, mikor és hol szólnak meg a liturgia dallamai és a szláv nyelvekben járatos ember számára varázslatosan visszhangzó régi szövegek. Vágyam teljesül: egyik napon Švelec professzor kalauzolásával – néhány szintén érdeklődő szemináriumi kollega társaságában – indulunk a franciskánusok templomába, ahol aznap glagolita pap mondja – a latin helyett – az ószláv nyelvű misét. A liturgiát hallgatva különös érzésem támadt: bizonyos hálaérzeté és egyben a köszöneté. Ott helyben jó lett volna megköszönni Dombrovszky tanár úrnak az ószláv és óorosz nyelv fejlődéstörténetének magyarázatát s azt, hogy oly szigorúan megkövetelte az ószláv nyelvű bibliai textusok tanulmányozását, nyelvi elemzését. A mise szövegét – a Radojičić idézte középkori szerb szövegekkel ellentétben – csaknem hiánytalanul értem. Mihez is hasonlíthatnám ezt az élményt? Mintha a *Halotti beszéd* és az *Ómagyar Mária-siralom* nyelvén hallgatnánk egy összefüggő keresztény liturgiát.

A dallamvilágot illetően volt némi dilemmám. A XX. század kiváló cseh zeneszerzője, Leoš Janáček *Glagolita mise* (Glagolksá mše) című kantatájának akkordjai s szólamai nyomán másféle képzeteim voltak az óegyházi vokális zene világaról. Nem tudtam, hogy ez az 1926-ban készült, majd végleges formát 1927-ben elnyerő Janáček-mű is a cseh zenei modernizmus jegyében született a nyelvész

szlavista Miloš Weingard szerkesztette ószláv szöveg alapján – némi pánszláv színezettel, de „kegyelmi inspirációval”.

E hajdani emlékeket felidézve a kulturális s a történelmi láttnivalók mellett a kulináris élmények emlékei is felrajanak bennem. Szállodánk éttermének s mediterrán konyhájának ízei mellett egy Pašman szigetén szerzett élmény kiváltképpen. Zárai tartózkodásunk második vasárnapján a szigetre szervezett kirándulás alkalmával először élvezhetem a *dalmatinski pršut* (dalmát sonka) utólérhetetlen ízvilágát. Látszatra olyan, mint a *schwarzwald*er vagy a *seranoi*, mégis más: az Adria klímájának terméke. Mindegy, hogy Zarában, Spalatóban vagy valamelyik szigeten készül. De megízlelhetjük a pršut fogyasztásához nélkülözhetetlen *plavacot* (kék oportót) is, ezt a testes, az adriai napfény érlelte fekete szőlőből készült vörös bort. Aki kívánja, ez utóbbit – bár ez szerintem súlyos merénylet a plavac ellen – a ciszternában felfogott esővízzel is hígíthatja. A szigetek egy részén – ekkor legalábbis még – kutak, források híján a házak legalsó szintjén található ciszternákban gyűjtik az esővizet, ezt isszák és használják a főzéshez is, s természetesen ezzel készül a dalmáciai *gemišt*, azaz a fröccs is...

Ha már a kirándulás emlékét felidéztem, szólnom kell mindjárt a második, ugyancsak egész napos exkurziókról is. A horvátok méltán híres „koronázó városába” látogatunk – szép magyar neve: Tengerfehérvár alias Biograd na moru. Zára és a városka közötti távolság nem nagy, s mert kora délelőtt indul a csoport, s késő délutánig marad, jut idő a fürdőzésre is, városnézésre is. Tengerfehérvár parányi város. Nehéz elképzelni az egykori királyi pompát, még inkább a koronázási ceremónia ünnepélyességét, a koronázandó királyt kísérő előkelők, egyháziak s a katonák tömegének mozgását a szűkös utcák s a várost övező védművek között. Pedig 1102-ben bizonyára együtt volt itt minden, amikor – ahogy a historiában áll – a horvát előkelők és Könyves Kálmán közötti megegyezés után az Árpád-ház e kiválóságának a fejére tették a horvát koronát. Gondolhatták vajon, hogy az egyezés nyolc évszázadon át érvényben marad, s csak az utolsó évszázadnyi szakaszban, a XIX. század első harmadának vége felé megjelenő, a nemzeti ébredést (narodni preporod) követő évszázadnyi időben romlik meg az 1790-ig, de még a XIX. század első évtizedeiig is felhőtlen horvát-magyar viszony?! Az előkelők és Kálmán közötti kompromisszum emlékét őrző szöveg, a *Pacta konventa* textusa vélhetően későbbi keletkezésű, de mindenképpen a XII. századból eredő hagyományon alapul.

A tengerfehérvári koronázás messzi múltból felsejlő eseményén medítálva – olvasmányaimat is felidézve – az is eszembe jut: az immár koronás horvát király innen indulva vonult be később (1105) Zarába, ahol fogadtatása – a krónikák szerint – ünnepélyes volt, amiről a már említett, a zárai Szűz Mária-tempлом oszlopfőin olvasható R[ex] Collomannus felirat mellett Vekenega apátnőnek a kolostor capitoliumában található síremlékén is ugyancsak egy a Kálmán emlékét őrző latin nyelvű szövegemlék tanúskodik.

A szemináriumi társaság zöme persze mit sem tud a nyolc évszázados horvát-magyar kapcsolatok tengerfehérvári emlékeiről, a többség – városnézés

helyett – a sekély vizű homokos strand felé igyekeznek az egész napos fürdőzés lehetőségét kihasználva. Később magam is élvezem a hús tengervizet. Meglepetésemre a strandon délvidéki, az ún. Vajdaságból érkezett magyar fiatalokkal válthatok szót. Armin Hetzer kollégám „ismerte fel” őket, a Saar-vidéki illetőségű, számos európai nyelvet kitűnően ismerő egyetemi hallgató, aki ekkoriban kezdett magyarul is tanulni. Armin barátom, reggelente, a *doručakhoz* indulva, mindig magyar nyelven üdvözölt. Vele máig tartó a barátság. Hosszú időn át volt a brémai egyetemi könyvtár kéziratárának vezetője, majd vendégprofesszor Észországban, amelynek eredménye egy kitűnő, német nyelvű észt irodalomtörténet. Arminnal máig magyar nyelven levelezünk.

A zárai tartózkodás két hetében újabb és újabb előadásokat hallgatunk. Jakša Ravlič, a Matica hrvatska elnöke a horvát barokk mesteréről, Ivan Gundulićról beszél, jócskán bővítve e témával kapcsolatos, Németh László *Híd a Dráván*, s Angyal Endre *Ivab Gundulić* című tanulmányából való ismereteimet. A szlovén Boris Paternu – ő a ljubljanoi egyetem professzora – az újabb szlovén irodalom történiáját vázolja fel, Marijan Matković akadémikus a horvát drámai irodalom Ivo Vojnovićtól Krležáig ívelő történetéről s a horvát színház történetéről szól, a skopjei Haralampije Polenaković pedig a makedón népköltészet kincsestárára nyit ablakot. Ez utóbbi előadáson készült jegyzeteimet ma is őrzöm, nagy hasznomra voltak Nagy László gyönyörű *Babérfák* című műfordítás-kötetéről szóló méltatásom megírásánál.

Ekkor még véletlenül sem gondolok olyasmire, ami négy esztendő múltán valóság lesz életemben: közel fél éves ösztöndíjas zágrábi tartózkodásom hónapjaiban ezek az előadók csaknem valamennyien szolgálatkész segítők lesznek. Jakša Ravlič jóvoltából már 1965-ben részt vehetek a horvát romantika magyar iskolázottságú klasszikus költője: Ivan Mažuranić (fiumei és szombathelyi diák volt) emlékére rendezett nemzetközi konferencián, ahol az akkori Európa szlavistáinak doyenjével, a grazi Josef Matl professzorral kerülök szakmai kapcsolatba...

Sajnos, egyszer minden programnak vége szakad, zárai két hetünk szép napjainak is. Az utolsó szombati napon Hraste professzor munkatársai: Kruno Pranjić és Aleksandar Šljivarić – mindketten egyetemi tanársegédek Zágrábban – tartanak eligazítást a másnapi Zágrábba utazás várható körülményeiről.

Szép napfényes reggel, már nyolc órakor harminc fokot mutat a hőmérő higanyszála. A szállodában mindenki kap egy jókora szatyrot: ez az úticsomag – lévén, hogy a szállodai reggeli után már csak este, Zágrábban kapunk ismét meleg ételt. Nyolckor indulunk a szálloda elől, légkondicionált autóbuszok visznek bennünket Sebenicóig (Šibenik), ahol vonatra szállunk. A kellemes autóbuszozás után nem kis meglepetéssel szemléljük a ránk váró szerelvényt. A vagonok némelyike talán még a Ferenc József-i idők maradványa. Valamennyi másodosztályú, fapados kocsis, büfé- vagy étkezőkocsinak nyoma sincs. Később, már utazás közben, sokan nehezményezik is, a tikkasztó hőségben egyre elviselhetlenebb lesz a szomszomság. Tíz óra után néhány perccel indul el vonatunk, hogy az Una

folyó völgyében haladva Bihačon, majd Karlovacon át érkezünk Zágrábba. A táj gyönyörű: jobbra a Dinara csúcsai kéklenek, balra a Velebit és a Kapela sziklái merednek az égnek. Az Una smaragdzöld színének látványával kápráztat el, közel és távol dús vegetáció, a lankás területeken falvak, tanyaszerű épületcsoportok, majd legelők tűnnek fel birkanyájuk sokaságával, s olykor felbukkan a távolban, egy-egy városka vagy falu közepén, a hófehérre meszelt minaret – jelezve: muzulmánok lakta területen járunk. Fényképezek is rendületlenül – sajnos, csak fekete-fehér filmekkel. Útitársaim a fülkében a két román kolléga, társaságuk kellemes: Dorin, a fiatalabbik olténiai, jó kedélyű, tréfálkozó természetű, Victor, az idősebb meg is jegyzi: e tájbéliek olyan „furfangos észjárásúak”, mint Erdélyben a székelyek. Meglehető és jó érzéssel tölt el, hogy beszélgetés közben véletlenül sem hozakodnak elő a román–magyar viszony árnyoldalaival...

Késő délután van, mikor elérjük a Plitvicei-tavak vidékét – magunk mögött hagyva a déli klímát. Egyre jobb a közérzetünk, Karlovacra érve a kontinentális éghajlat szomjúságunkat is feledteti. Fél hét tájban fut be a vonat Zágrábba. Šljivarić és Pranjić kolléga már a pályaudvar előtt várja a társaságot. A Glavni kolodvor előtt pazar, a szovjet blokkból érkező, számára luxus járműveknek tűnő Mercedes buszok várnak ránt. Gyors beszállás, s máris indulunk a felhőkarcoló méretű Hotel International felé, amely – el ne feledjük: a szocialista Jugoszláviában vagyunk – a Proleterskih brigada nevet viselő sugárút (ma Vukovarska) és a Miramraska utca kereszteződésében épült, ahol egykor a város „pereme” kezdődhetett. A szálló a nyugati kölcsönök jóvoltából virágzó titói Jugoszlávia építészeti modernizmusának produktuma. Nyoma sincs a szocreál stílusnak. Zágráb ugyan – Budapesthez képest – átláthatóbb, két-három nap alatt bejárható, még az egykori Monarchia vidékies hangulatát is őrző metropolis, fényeivel, üzleteinek bőségével s szaporodó modern épületeivel mégis az impozáns világváros hangulatát kelti. Az International: európai nivó. Több részre tagolható étteremmel, bárral, egy-két-három ágyas szobákkal, apartmanokkal. Megérkezés után Hraste professzor úr tart rövid eligazítást. Ma is hallom katonásan pattogó szavait: „Kako vidite: svaki ima svoju sobu!” (Amint látják: mindenkinek külön szobája van.)

Szobáink elfoglalása után vacsora az étteremben. A hatvanas évek elején pesti utazásaim alkalmával rendszerint az akkoriban kedvelt és jó hírű Erzsébet Szálló éttermében ebédeltem, ahol a pesti szlavisták tartották „kruzsokként” aposztrofált összejöveteleiket. Jól főztek, szolid árak, jó kiszolgálás jellemezte az egyébként 2. osztályúként működő resztoránt. Ehhez képest az International étterme – mai minőség szerint – minimum az öt csillagos kategóriába sorolható. A szeminárium résztvevőivel megtelt étteremben diszkrét zsongássá szelídül a sok nyelvű társaság zsvajva. A pincérek könnyed eleganciával hozzák a vacsora fogásait: előételként majonézes kaszinótojást, majd az elmaradhatatlan *goveđa juhat s rezancima*, azaz marhahúsleves metélt tésztával. A főfogásnál a pincér diszkrétén kérdi: *teleće ili svinjsko pečenje* – borjú vagy disznósült? Uram isten! Borjúsült, s még válogatni is lehet! A kádári „konszolidáció” éveiben –

avagy ahogy akkor a pártkáderek mondogatták: „fejlődésünk jelenlegi szakaszában” – borjúhúst álmomban sem láttam, nemhogy a hentesüzletben, még a vendéglői étlapon sem. (Korosztályom jól emlékszik: a pacalért, belsőségért városomban külön kellett sorban állni a „belsőségboltokban”...)

Vacsora után a szálló halljában Kujo Markov-Kujev bolgár professzor üldögél egy kényelmes fotelben. Vele lengyelül váltunk néhány szót, Kujev ugyanis polonista, lektorként már a háború előtt hosszabb időt töltött lengyel egyetemeken (Krakkóban, Varsóban). Bolgár anyanyelvüként persze számára könnyű a társalgás „szerbhorvát” nyelven is. Egy kis sétára kapacitálom az öregurat, amire örömmel vállalkozik. A Botanikus kertig, majd tovább, a Hotel Esplanade-ig megyünk – megcsodálva a horvát szállodakultúra e remekét, persze csak kívülről. Parkolójában angol, német, holland, francia rendszámú autók – márkás gépkocsi valamennyi. Későbbi zágrábi tartózkodásaim idején tudom meg: a Krleža-házaspár sem ritka vendég itt, de a horvát művészeti élet más képviselői is szívesen látogatják éttermét is s a kávéházat is. Sétánkat úgy fél tíz tájban befejezve nyugovóra térünk...

Hétfő reggel: nyolckor kezdődik az első előadás a Bölcsészettudományi Kar új épületében. Közel van, alig tíz percnyi séta a szállodától. Modern épület, anyaga sűrű beton, építése-bővítése még most is tart, az egyes épületrészek kapcsolódása aszimmetrikus – nyoma sincs a szocialista tábor szocreál ízléstelenségének, primitív, a klasszicizmust imitáló otrombaságainak. Előadótérmeinek akusztikája kitűnő, a hangerősítő berendezés szükségtelen. A *Popis predavanja* információja szerint előadóink zömmel a zágrábi egyetem professzorai lesznek – egyebek között – Milan Ratković, Ivo Frangeš irodalomtörténészek, a nyelvész Ljudevit Jonke és igazgatónk, Mate Hraste, a történész Vaso Bogdanov és Jaroslav Šidak. Sokunk, elsősorban a nem szláv ajkú hallgatóság számára különösen hasznos Ljudevit Jonke előadása a „szerbhorvát avagy horvátszerb” nyelvben a *naglasak*, azaz a hangsúly problémájáról. Négyféle van ugyanis: a *dugosilazni* = hosszú ereszkedő, a *kratkosilazni* = rövid ereszkedő, a *dugouzlazni* = hosszú emelkedő, a *kratkouzlazni* = rövid emelkedő, amit hangtanilag is jelölnek: â "a á à. Elsajátítása, akusztikai impulzusok nélkül, csaknem lehetetlen, idegen ajkúak számára jó zenei hallás kérdése is. Leghatékonyabb mód a huzamos együttélés az élő nyelvet beszélő közösséggel.

A dialektológia számomra a legismertebb terület. Kiváltképp a három horvát nyelvjárás vonzó téma. Az egyes dialektusokról debreceni tanárain – Angyal Endre, Benigny Gyula, Dombrovsky József előadásai, speciálkollégiumai – nyomán már van némi fogalmam, most viszont a délutáni szemináriumi foglalkozások az alaposabb tájékozódás lehetőségét is kínálják. Az információk hatékonyabb befogadását elősegítendő tankönyvet is kapunk, a Brabec-Hraste-Živković-féle nyelvtant: *Gramatika hrvatskosrpskog jezika*, amelyben azt olvassuk: a „horvátszerb nyelvnek” három dialektusa van, ezeket a *mi*, *ami* kérdő és vonatkozó névmások szerint *ča*, *kaj*, *što* nyelvjárásnak nevezik, amelyek között hangtani, hangsúlybeli, lexikai, mondattani különbségek vannak, s történelmi-

leg az első kettőt a jelenkorinál sokkal nagyobb területen beszélték. A XVII. századi „nagy vándorlás” (seobe) idején (itt az Arsenije Čarnojević pátriárka vezette mintegy negyvenezer szerb család török előli menekülésére célzó a szerzőhármás) a *ča* és a *kaj* dialektus terrénuma a *što* nyelvjárás javára egyre szűkül. Ma (1962-ben vagyunk) a *kaj* a Kupa folyótól északra a Muráig, keleti irányban Verőcéig (Virovitica), innen visszafelé délre Bjelovarig és Jasenovacig, továbbá az északi *ča* nyelvhatártól Karlovacig és Szlovéniáig terjedő területen honos. A *kaj* dialektus központjai Zágráb és Varasd. Múltjáról már a középkori nyelvemlékek is vallanak, a horvát karácsonyi énekek legszebbike, a *Bog se rodi v Vitliomi* (Istenfia megszületett Betlehemben) már összefüggő szövegemlék. A születéstörténetet beszéli el nagyjából Lukács evangéliumát követve, átéléssel, élményszerűen. Kiforrott versificációja, rímei, szemléletes képei gyakorlott verselőre, költői vénával megáldott szerzőre (szerzőkre?) vallanak. Évek múltán le is fordítottam a több variánsban, sőt *ča* nyelvi változatban is fennmaradt éneket:

Úr született Betlehembe,
Ki a gonoszt ott legyőzte.
A városnak az a neve,
Mit szent próféta hirdete.
Pásztorok kik ott valának,
Nyájok mellett virrasztának,
Rájok égi fényesség szállt,
Éj sötétjét távoztatván.
A pásztor nép ámuldozik,
Ég Urához fohászkodik.
Angyalsereg harsonázik,
Isten dicsőségét zengik.
Egyik angyal eléjük áll:
Óhosszú ekképp szólván:
„Örömet hirdetek néktek,
Tüstént, hogy útra keljetek,
Meváltó született immár,
Ki a Mennyekből szállt alá.
Ne késlekedjete soká,
Itt, közelben találtok rá:
Betlehemben bepólyázva,
Rongyos istálló jászlába.”

A *kaj* nyelvű irodalom igazi felvirágzása azonban csak a XVI. század végén indul meg, a földrajzi közelség s a Szent László és Könyves Kálmán uralkodása óta szakrális, majd államszövetségi szimbioziszból fakadóan, markáns magyar motiváltsággal. Már az első nyomtatott emlék, a varasdi Ivanuš Pergošić munkája magyar kötődésű: Werbőczy *Tripartitum*-át fordította *kaj* nyelvre. Antun

Vramec *Kronikaja* magyar mintákat is követve a közös história múltbeli kapcsolatai mellett jelenkorának magyar eseményeit is számba veszi. Nem itt a helye a XIX. század első harmadának végéig ívelő kaj nyelvű irodalomhistória előadásának, bővebben szoltam róla *Litteratura kajkaviana* címmel (2014). Megírásának szándéka azonban valahol itt fogant meg 1962-ben a zárai-zágrábi kurzus nyelvi-irodalomtörténeti lekciónak hallgatásakor.

A dialektológiai tárgyú, majd a reneszánsz és a barokk kori horvát irodalom történetét bemutató előadások *ča* nyelvjárást leíró részletei sem múlnak el majd nyomtalanul – hatásuk gyümölcse csak évtizedek múltán érik be igazán. Ez az Isztria csaknem egész területét, a Kvarner-öböl szigetvilágát, Dalmáciát és a dalmát szigeteket (Korčula, Hvar stb.) s persze a Primorjét (Tengermellék), valamint Zárát, Spalatót és közigazgatási övezetüket lefedő dialektus a XV. század elejétől a XVIII. századig a *litteratura croatica* első fénykorának irodalmi nyelve volt. *Ča* nyelvjárásban írta meg Marcus Marulus Spalatensis alias Marko Marulić az első horvát eposzt, s még megannyi más epikus és lírai költeményt, *ča* dialektusban virágzott fel a horvát petrarkista poézis Šiško Menčetić, Džore Držić és mások életművében s a további műnemek és műfajok változatai. Három és fél évtized múltán a zárai-zágrábi nyelvi-irodalmi alapozásra építve kezdhettem hozzá Marulić bibliai tárgyú, de markánsan törökellenes eposza, a *Judit* magyar translációjához...

A „tankönyv” gyanánt kapott Brabec-Hraste-Živković *Grammatikából* tudjuk meg: ez a két nyelvjárás régebbi nyelvi sajátosságokat őriz, mint a hivatalossá lett *što* dialektus – vagyis az itt szüntelenül „szerbhorvát avagy horvátszerb” nyelvként aposztrofált irodalmi nyelv. Ez utóbbi jelenség kapcsán a hallgatóság körében – úgy tűnik – senki sem érzékeli: a „szerbhorvát avagy horvátszerb” definiálás valamiféle ellentmondást is rejt. Az irodalmi standardként deklarált, a *što* nyelvjárásra épülő „szerbhorvát avagy horvátszerb” két irodalom: a szerb és a horvát literatúra nyelve. Vagyis: van két nemzeti irodalom, de csak egy egységes irodalmi nyelv. Arról sem hallunk semmit, hogy a *ča* és a *kaj* nyelvjárás a katolikus horvát etnikai közösség tudja magáénak, azaz: ezeknek semmi köze a pravoszláv szerb népközösség *što* dialektuson alapuló köznyelvéhez. Vajon a már professzori-akadémikusi címet viselő szemináriumi társak gondolnak-e erre? Nem tudom. Úgy tűnik: tudomásul veszik a szerb és a horvát nyelvi egység hajtani apostolai által már az ún. Bécsi Egyezményben (1850) kimondott és 1954-ben az Újvidéki Egyezményben ismét deklarált diktátumot: a szerbek, a horvátok és a montenegróiak (crnogoracok) nyelve egy nyelv, kiejtési differenciával, latin, illetve cirill írásmóddal.

S hogy e meditatív sorok miért kerülnek ide? Alig öt esztendő elmultával, 1967. március 15-én horvát vezető értelmiségiek aláírásával – köztük van Miroslav Krleža is – nyilvánosságra hozzák a *Deklarációt* (*Deklaracija o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika* = Kiáltvány a horvát irodalmi nyelv elnevezéséről és helyzetéről), amely a nyelvi függetlenség égisze alatt a nemzeti önállóság igényének kimondása lesz. E sorok írója 1967. március 15-én is Zágrábban tartóz-

kodik, s déli tizenkét órakor már „első kézből” kap részletes ismertetést a *Deklarációról*, annak tartalmáról és céljáról, hogy ti. kéretik tudomásul venni: a horvát irodalomnak *horvát* nem pedig *szerbhorvát* a hivatalos nyelve. A mondott időpontban ui. feleségemmel a Matica hrvatska elnökének, Jakša Ravličnak a vendégei vagyunk az akkoriban méltán híres és előkelő Gradski podrum nevű vendéglőben, ahol Ravlič professzor úr tüzetesen tájékoztat a délelőtt a szaborban (nemzetgyűlés) történetekről...

De térjünk vissza a tanfolyam további eseményeihez, élményeihez. Az első zágrábi előadás után valami azt sugallja: menjek el a Strossmayarov trg 4-be, hátha ott találom Krležát. Szerencsém van. Nyaralását valamely hivatalos ügy miatt kellett megszakítania, így az intézetben találom. A portás kissé bizalmatlanul fogad, nem tagadja le ugyan a direktor úr benn tartózkodását, de nem biztat fogadásomat illetően. Én viszont nem tágitok: megkérem, menjen fel az irodába, és jelentse be: Lőkös István keresi Magyarországról. Enged a rábeszélésnek, de nagyon „komótosan” ballag fel a lépcsőkön, ám alig pár perc múlva már sietősen jön, s közli: „Izvolte, Gospodin direktor čeka Vas” (Tessék, kérem, az igazgató úr várja önt).

Krleža a gépírónőnek diktál, s ahogy belépek a szolidan berendezett irodába, magyarul köszönt: „Jó napot, Lőkös! Üljön le, kérem, s meséljen: hogy van, s meddig marad nálunk?” Röviden vázolom váratlan zágrábi megjelenésem alkalmát és körülményeit s tartózkodásom időtartamát. „És most mi dolga van?” – kérdi?; válaszom: öt óráig szabad vagyok, akkor ugyanis kezdődik a nyelvi kurzus. „Akkor ma nálam ebédel” – mondja, s máris hívja telefonon házvezetőnőjüket: „Katarina! Vendégünk van, fél kettőkor otthon vagyunk.” Némi csend után hozzám fordul: „Szereti a kacsasültet és a palacsintát?” Én Istenem! Mit nem szeret egy huszonéves fiatalember, persze hogy szeretem – válaszolom, mire ő: „Akkor most elmegyünk kirándulni. Megnézzük Zágrábot s a Medvednicát.” S már indulunk is lefelé: az intézet előtt hatalmas fekete Chevrolet, Krleža szolgálati kocsija. Josip, a sofőr megkapja az útvonalra vonatkozó információkat, s indulunk is a rövid városnézésre – útba ejtve a Trg Republikét – a zágrábiak ekkor is csak Jelačić-placnak mondják. Jelačić szobrának persze se híre, se hamva, Tito 1945-ben parancsolta le a térről, csak 1990-ben kerül majd vissza régi helyére, akkor viszont már nem Magyarország felé mutat a bán kardja, hanem Szerbia irányába... További úticél a Kaptol, azaz a Káptalan-domb. Itt a Szent László alapította püspökség (ma érsekség) palotája s a székesegyház előtt állunk meg pár percre, majd a „felső város”, a *gornji grad* lesz következő úticél – a báni palota s a Szent Márk-templom látása. „A templom bejáratánál volt a tüzes trónus – mondja Krleža –, amelyen Gubec Mátét, a Maguk Dózsájához hasonlóan, tüzes vaskoronával kínozták.” Röviden szól a középkorban is és később is a Kaptol urai és a gronji grad „pogárai” közötti békétlenségről, amely a XIX. századi horvát szépirodalom kedvelt témája lett. A „Grič” az Anjouk, a Kaptol III. Endre király mellett kötelezte el magát, aminek következménye véres harc lett, emlékét máig őrzi a „Krvavi most”, azaz a Véres híd. A hídnak ma már nyoma sincs, a sokszori

városrendezés után egy rövid utca viseli a nevet. A vizsály még a mohácsi véaszt követő trónharcok idején is tartott, mivel a Grič Ferdinánd, a Kaptol pedig Szapolyai János király és Krsto Frankopan, azaz Frangepán Kristóf pártján állt.

Továbbmegyünk, most már a Medvednica felé, útba ejtve Medvevárát, majd egy hangulatos vendéglő teraszán időzünk a jó török kávé mellett. Valahol, egy közeli kőbányában robbantanak, a robbanás hallatán indulatosan kifakad: „Ötven éve lövöldöznek körülöttem!” Szavait hallva első világháborús frontszolgálatának viszontagságaira, sebesülésére gondolok, lévén, hogy most még semmit sem tudok arról, hogy a Független Horvát Állam (NDH) éveiben kettős fenyegetettségben élt: attól kellett rettegnie, az usztasák vagy a partizánok végeznek-e vele – amazok baloldali kötődése, emezek a korábbi balos pártvezetéssel s a jugoszláv kommunista írók egy moszkovita elkötelezettségű csoportjával, az ún. *szociális irodalom* (*socijalna literatura*) képviselőivel folytatott polémiái, valamint a partizánmozgalomtól való távolmaradása miatt gyűlöltek. Ide kívánczik egy későbbi években hallott történet. Már a háború után Sinkó Ervin zágrábi lakásán hárman beszélgettek: Sinkó, az akkor még Tito köréhez tartozó Milovan Đilas és Krleža. Đilas provokatív kérdésére: Krleža miért nem csatlakozott a partizánmozgalomhoz, az író kérdéssel válaszolt: „Mit tettetek volna velem, ha közétek megyek?” Đilas válasza: „Agyonlőttünk volna.”

Az usztasa diktatúrát a zágrábi Vranešić-szanatóriumban vészelte át, amelynek tulajdonosa, Đuro Vranešić – zsidó felesége mentése érdekében – szerepet vállalt az usztasa kormányban, egészségügyi miniszter volt. Bár nem kevés kockázatot jelentett, vállalta Krleža bújtatását. A partizánok zágrábi bevonulása után a kommunista hatalom az orvost halálra ítélte. Krleža személyesen utazott Belgrádba a kegyelmi kérvénnyel Titóhoz, ám mire Belgrádba érkezett, Vranešićet már kivégezték Zágrábban. Egyetlen fia, Krešimir a Krleža-házaspár támogatásával végezte tanulmányait. Apját követve orvos lett, Krležát – házi-orvosként – annak 1981-ben bekövetkezett haláláig ő kezelte...

A Chevrolet pontosan félkettőkor áll meg a Gvozd utcai villa előtt. A környék egyik legszebb épülete, hatalmas kerttel. Katarina már terített asztallal vár bennünket, aki be is mutatkozik a „vendégnek”: „Ja sam Katarina Farkaš” (Farkas Katalin vagyok). Felmenői Varasd környéki magyarok voltak, sajnálkozik, hogy magyarul nem tud. Asztalhoz ülünk. Az ebéd – minek részletezzem – kitűnő, az egyes fogások felszolgálása szertartásos – Katarina asszony kitűnően ismeri a vendéglátás etikettjét.

Az ebéd elköltése után Krleža dolgozószobájába megyünk. Ízlésesen berendezett szoba, az enteriőr Krleža színésznő feleségének, Bela asszonynak az ízlése szerinti: festmények, könyvespolcok, rajtuk egy-egy kisplasztika. Nem hiányzik a lemezjátszó sem. A dohányzóasztalnál kényelmes fotelok. Pihenésképpen zenét hallgatunk, kedvemért Bartók és Liszt darabok szólalnak meg, majd hosszas, fél ötig tartó társalgás következik. Ragaszkodik a magyar beszédhez, ha véletlenül valamit horvátul kezdek mondani, rám szól: „Beszéljen magyarul, kérem! Itt kevés alkalmam van magyarul társalogni, mindössze két beszélgető-

partnerem van: Vaso Bogdanov [ő bácskai szerb, anyanyelvi szinten beszél magyarul] és Sinkó. Meg olykor a felesége: Sinkóné." Látogatásom idején immár negyvenkilenc esztendő távolában van életútját sorsdöntően meghatározó szökevénykedése a Ludovikáról. Akkor nemcsak a méltán Európa-hírű katonai nevelőintézetet, a magyar kultúrát és a magyar nyelvet is maga mögött hagyta. Későbbi, csak alkalmoszerű, néhány napos tartózkodását nem számítva, hosszabb időt – talán egy bő hetet – csak három és fél évtized elmúltával, 1947-ben tölt el Magyarországon, de még mindig igen jól társalog magyarul. Hosszúra nyúlt délutáni beszélgetésünk is magyarcentrikus. Szavain minduntalan átszüremlik a nosztalgikus érzület, általuk a rég elmúlt ifjúság üzen neki. Előbb munkámról, szülővárosomban levő munkahelyemről faggat. Mit tanítok a pedagógiai főiskolán? Milyenek a tudományos munka feltételei? Milyen a város szellemi élete, a *genius loci*, nem gáncsolja-e provincializmus vagy politikai elfogultság délszláv irodalmi kutatásaimat? Így sorakoznak a kérdések, majd az élő magyar irodalomra tereli a szót: Illyés Gyula, Németh László, Déry Tibor felől érdeklődik, tud ötvenhat utáni megpróbáltatásairól, s csak természetesen, hogy kiemelt szimpátiával beszél Németh Lászlóról, akit fölöttébb tisztel. Nem is tagadja: máig hálával nyugtázza a magyar pályatárs róla is szóló esszéinek közreadását a „Horthy-korszakban”, amelyről viszont nem éppen szimpátiával szól. Nem bocsátkozom vitába, bár abszolút elutasító megnyilatkozásában volt valami provokatív. Annyit jegyzek meg csupán: Horthy volt az egyetlen közép-európai államfő, aki rendre ellentmondani mert Hitlernek. Most, társalgásunk idején, még nem ismerem 1922-ben publikált, „Petőfi és Ady, a magyar irodalom két lobogója” című, az erősen „jugoszláv centrikus” periodika, a *Nova Evropa* lapjain megjelent dolgozatát. Ez a folyóiratszám az „ellenforradalmi” Magyarországot támadta – a Krležáé mellett – R. W. Seton-Watson és Jászi Oszkár írásának közlésével. Krleža „a boldogságos Szűz Mária hidalgója”, „a Habsburg zászló lovagja”, „a magyar Szent Korona jegyeseként” aposztrofálja a kormányzót, akinek egyetértésével 1922-ben „jezsuita bandák ... gyilkolják a népet”. S most még arról sem tudhatok, hogy tíz évvel korábban, a jugoszláv–magyar viszony mélypontján a *Republika* című folyóiratban, 1947-es „magyarországi kirándulásának” (*Izlet u Madžarsku 1947*) élményeit papírra vetve megvetően és dehonesztáló hangnemben ír a magyar történelemről, a magyar Szent Koronáról, a magyar királyokról, akik mellest – az Árpád-háziak, az Anjouk, a Habsburgok – egyúttal a „horvát korona” birtokosai is voltak. Beszélgetésünk idején ennek az „intonációnak” nyoma sincs, ellenkezőleg: kifejezetten rokonszenvvel beszél Magyarországról, elítélve a szovjet megszállást, az 1956 utáni retorziókat – a tájékozott politikus kompetenciájával...

Búcsúzaskor nyomatékkal mondja: még egy hétig Zágrábban lesz, látogassam meg ismét az intézetben. Josip pontosan fél ötkor csenget: előállt a Chevrolet. Sohasem hittem, hogy valaha ilyen előkelő módon utazgatok Zágrábban...

Csoportunkban két orosz résztvevő is van. A férfi, Viktor Jevgenyijevics Guszev egy hetes késéssel érkezett, Leningrádból jött (ekkor még álmodni sem

lehetett, hogy a város egyszer újra Szentpétervárként szerepel majd a térképeken). Passzív „szerbhorvát” nyelvtudása okán jobbára oroszul társalgunk. Szakmai orientációja felől érdeklődve, amolyan „geroicseszki” választ kapok – nem kevés patetizmussal motivált intonációval: Jugoszlavszkije partyizanszkije narodnűje pjeszni (Jugoszláv partizán népdalok). Alapjában véve kellemes ember, nem politizál, Leningrádról mesél, s biztat: látogassak el egyszer túristaként legalább. Azon fölöttébb meglepődik, hogy orosz szakosként még nem jártam a Szovjetunióban. Nem tudja: 1956 előtt – mi debreceni orosz szakos hallgatók még Csapig sem nagyon juthattunk el, nemhogy a Szozuzba. Leningrádi–Szentpétervári utazásomra azóta sem került sor – a jövőben meg már aligha...

Csoportunk másik orosz ajkú tagja egy moszkvai hölgy (neve sajnos már nem jut eszembe), egyetemi oktató. Ő jól beszéli a „szerbhorvát” nyelvet, s mint mondja: fő kutatási témája Ivo Andrić munkássága. Sokkal többet később sem tudok meg róla. Krležánál tett újabb látogatásom alkalmával – egészen véletlenül – a hölgy számára fölöttébb kényelmetlen szituáció passzív résztvevője leszek. Egyik nap beszélgetésünket Krležával az orosz kollegina érkezése szakítja félbe. A Lexikográfiai Intézet igazgatóhelyettese, Mate Ujević jelenik meg Krleža dolgozószobájában, s közli: megérkezett az orosz és a csehszlovák vendég. Ez utóbbi – szintén tanfolyamunk résztvevője – a horvát–ceh vegyes házasságból származó Miroslav Kvpil, a prágai Károly-egyetem szlavistája. A hölgy látogatását Krležánál ő „szervezte meg” Mate Ujević közreműködésével. Krleža az illusztris vendégeket fogadandó udvariasan feláll, kezet fog velük, majd – minden átmenet nélkül – orosz nyelven indulatosan, valósággal „letámadja” a hölgyet: „Mondja, kérem, ott, a Szovjetunióban mi bajuk van velem? Ha nézeteimmel nem értenek egyet, miért nem vitatkoznak velem, s miért szabotálják el műveim orosz nyelvű kiadását? A szovjet színházak miért mellőzik darabjaim bemutatását?” A hatás dobbenetes: a kollegina láthatóan defenzívában érzi magát, zavarában csak ennyit tud mondani: „Dehát épp mostanában jelent meg novelláiból egy kötetnyi válogatás!” Mire Krleža: „Igen, egy semmitmondó bevezetővel!” És itt hirtelen hangnemet vált: „Mindegy. Mondja, kérem, hogy érzi magát nálunk? Elégedett-e az ellátással, fogadtatással? Van-e szüksége valami segítségre? Mondja meg, készséggel állok rendelkezésére.” A hölgy szabadkozik, lassan oldódik feszültsége, s a diskurzus most már kedélyes társalgássá szelődik.

Későbbi zágrábi tartózkodásaim idején tapasztalom majd meg: Krleža – társalgás közben – hajlamos az impulzív viselkedésre. Hogy mennyire, azt a kiváló zombori születésű, magyar, horvát és német színpadon egyaránt sikeres színésznő, Eliza Gerner alias Gerner Erzsébet visszaemlékezésének egy részlete kellőképpen illusztrálhatja. Az általa leírt jelenet az iménti „epizód” pandantja: „E találkozás alkalmával Belának nem vittünk virágot, Krležának viszont két üveg magyar bort, *bikavért*. Krležához léptem: '*Bikavért* hoztam Magának.’ Krleža összeráncolta homlokát, elvörösödött és robbant: 'Minek hozta ezt nekem? Mit csináljak ezzel a borral? Három nappal ezelőtt Csuka hozott egyet, két napja Dudás [Krleža magyar fordító] hozott egyet, most meg Maga.’ Nem tudtam

felfogni, mi történt. Tartottam kezemben a két palackot, néztem Krležát, aki idegesen gesztikulált ... Vágjam földhöz a palackokat? Röpöngjek ki az ajtón, hogy soha többé ne jöjjenek ide? Bela azonban a maga intelligenciájával és fondorlatosságával akcióba lépett. Jól ismertek voltak előtte a hasonló jelenetek, de nem reagált rá. 'Krleža, Krleža, ez remek bor, csodálatos ajándék. Erzsébet Budapestről hozta.' – Aztán fogta a palackokat, és a szobájába vitte... Másnap tíz óra után csengett a telefon. 'Krleža: Bocsánatot kérek a tegnapi kilengésemért [Ezt magyarul mondta.] ... Rendkívül sajnálom, hogy megbántottam Magát, aki otthonomba annyi szívéllyességet hozott. – Olyan érzésem van, mintha a hajdani pesti napokból hordoznám magamban a Maga emlékét, amikor Maga még a világon sem volt. Mindig örömet szerez a látogatása, és ismételje meg ezt minél hamarabb. [Megint magyarra vált.] Kezeit csókolom és a viszontlátásra! [...] Mit mondhattam volna erre? Változékony hangulatának, de mély szenzibilitásának jele volt ez" (Eliza Gerner – Milan Arko: *Svjedoci Krležina odlaska*. Zagreb, 2002, 100–101).

Utóbbi látogatásomról távozva nem reméltem, hogy majd hamarosan újra és újra megannyiszor kopogtathatok a Lexikográfiai Intézet igazgatói irodájának ajtaján. 1965-től 1981-ig mind sűrűbben nyílt alkalom a látogatásra, de ez már egy egy másik fejezet tárgya...

Kéthetes zágrábi tartózkodásom egy másik története is ide kívánczok. A Krleža szűkebb baráti köréhez tartozó Sinkó Ervint keresem fel, akivel már korábban váltottam néhány levelet. Valamikor az ötvenes évek legvégén megjelent a magyar sajtóban – pontosabban az *Élet és Irodalomban* – egy rövid hír: az újvidéki egyetemen megkezdődik a jugoszláv–magyar irodalmi kapcsolatok történetének kutatása és a kutatási eredmények publikálása. Az egyetem Magyar Tanszékének fiatal munkatársa, B. Szabó György nyilatkozott a tervekről. A hírt olvasva tollat ragadtam, s levelet írtam az újvidéki tanszéknek címezve, jelezve abbéli szándékomat, hogy szívesen bekapcsolódnék a munkába. Nem sokkal később megérkezett a válasz, a levél írója és feladója: Sinkó Ervin, aki megköszönte érdeklődésemet, s nyugtázta a kapcsolatfelvételt. Volt egy kérdése: nem lesz-e kellemetlenségem a kapcsolat miatt itt Magyarországon? Már jeleztem: a jugoszláv–magyar viszony akkoriban még mindig nem volt éppen felhőtlen, de 1955-től egyre-másra jelentek meg szerb, horvát, szlovén, makedón szerzők művei Budapesten (Ivo Andrić, Miroslav Krleža és mások: klasszikusok és kortárs írók művei), amely kiadványok alapján úgy véltem: nincs okom aggodalomra, az irodalom és az irodalomtudomány szférája mentes lehet a politikai konfliktusoktól. Arról halvány fogalmam sem volt – átlag magyarnak nem is lehetett -: ki is valójában Sinkó Ervin. Leveléből tudtam meg, hogy ő az újvidéki tanszék vezetője. Politikusi előélete, mozgalmi múltja teljesen ismeretlen volt számomra. Később újvidéki székfoglalóját, majd az *Egy regény regénye* című szovjetellenes könyvét elolvasva körvonalazódott előttem az 1919-es kecskeméti vörös városparancsnok, a bécsi, párizsi, moszkvai kommunista emigráns portréja. Időközben pesti – délvidéki kötődésű – kollégáimtól hallottam, hogy rövidesen magyar lektor megy államközi szerződés értelmében az újvidéki tanszékre. Tüstént

levelet írtam ismét, most már Sinkónak címezve, s kértem: ha a hír igaz, és neki beleszólása lesz a lektor személyének kiválasztásában, támogassa majdani pályázatomat. Levelem diplomáciai bonyodalom kiváltója lett. Sinkó, semmit sem tudva a magyar lektor tervezett delegálásáról, nyomban rohant Belgrádba, s illetékes helyen hevesen tiltakozott, hogy tudta nélkül zajlanak a kapcsolatos diplomáciai tárgyalások. Információjának forrását (leveletem) is felfedte, s ennek hullámverése elért belgrádi követségünkig, aminek következményeképp Molnár János illetékes miniszterhelyettes elvtársnál persona non grata lettem. Ugyan nem részesültem megrovásban, de bizonyos szankciók következtek. Rendre elutasították ösztöndíjpályázataimat. Ezért is volt aztán meglepetés számomra a szkeptikusan megpályázott jugoszláviai utazás jóváhagyása. Az újvidéki státus első nyertese egyébként néhai debreceni tanárom, később kollégám is: Kovács Kálmán lett.

Előzetes, telefonon történt bejelentkezésem után egyik szabad délelőttön érkezek Sinkóék Plemićeva 2. sz. alatti lakására. A fogadtatás fölöttébb szívélyes (később tudtam meg: Krleža már informálta zágrábi jelenlétemről). Csaknem két órán át beszélgetünk. Krležára terelődik a szó, s máris felhívja Marijan Matković akademikust, segítsen beszerezni a legfontosabb Krleža-könyveket s a vonatkozó fontosabb szakmunkákat. Sinkó kezdeményezése eredményes volt, kaptam néhány Krleža-kötetet s akadémiai kiadványt. Sinkó is megajándékoz egy kötetel, Krleža *Magyar királyi honvéd novellák* című, 1952-ben Újvidéken, Sinkóné Sinkó Irma fordításában megjelent elbeszéléskötetével. A diplomáciai affér témáját mindketten kerüljük. Magam – vendégként – udvariatlanságnak tartom megemlíteni az ügyet, s vélhetően maga is emiatt kerüli azt. Zágrábi, egyáltalán jugoszláviai impresszióim felől kérdezősködik, ami természetes – lévén, hogy sikeres írói-akadémikusi pályáját köszönhette a titói államnak. Sinkó haláláig a kommunista Jugoszlávia elkötelezettje volt, hűségét, politikai ihletésű művek sorának közreadásával juttatta kifejezésre. Mindezekre emlékezve nem tudok lemondani egy anekdotikus, Sinkó lojalitásának színeképét motiváló történet ide iktatásáról. A történetet Marin Franičević, a jeles költő, az élő *ča* nyelvű horvát költészet doyenjeként számon tartott pályatárstól hallottam, aki a háború utáni jó fél évtizedben fontos ideológiai poszt birtokosa is volt.

A háborút követő években, a horvát írók országos összejövételén – immár horvát íróként – Sinkó is részt vett. Tökéletesen sohasem tanult meg horvátul, műveit a magyar-bosnyák származású Enver Čolaković (édesanyja báró Menyánszky Ilona volt) fordította horvátra. A tanácskozáson ennek ellenére horvátul kívánt köszönetet mondani a horvát írószövetségi tagságért, egyáltalán horvát írói egzisztenciájáért. Szövegébe egy szerencsétlen nyelvi hiba csúszott. Szándéka szerint ezt akarta mondani: Jugoszlávia olyan ország, amelynek nincs párja, ami horvátul helyesen így hangzik: Jugoslavija je zemlja, kojoj nema para. A Sinkó megfogalmazta mondat pedig így hangzott: Jugoslavija je zemlja koja nema para, azaz: Jugoszlávia olyan ország, amelyiknek nincs pénze. A sors fintora: a Sinkó fogalmazta mondat *a valóságot tükrözte*: Jugoszlávia akkor valóban

súlyos pénzügyi gondokkal küzdött, csak éppen arról akkor – erről „nem illet” beszélni.

Látogatásom idején a Sinkó-házaspár, ha nem is luxus, de – kivált magyar összehasonlításban – előkelő szociális körülmények között él. A Plemičeva utcában háromszobás, összkomfortos lakásban laknak a belvárostól nem túl messze, parkosított környezetben. Van házvezetőnőjük, egy bogárhátú Volkswagen, amit Sinkóné, Mici néni vezet. Újvidéken professzori lakás áll rendelkezésükre, amely egy ideig a budapesti jugoszláv követi tisztes is betöltő Geza Tikvicki otthona is volt. Amikor zágrábi–jugoszláviai impresszióimról faggat, kérdéseire válaszolva csak dicsérni tudom a látottakat: a Trg Republika és az Ilica sarkán égbenyúló *nebodert* (felhőkarcoló), odébb, az Ilica elején a több szintes NAMA (Narodni magazin) áruház pazar árúkinálatát, a szállodai körülményeket, az édességboltokban a Kraš és a Zvečevo csokoládék gazdag választékát, a kávék sokféleségét (a Franck-cég forgalmazta keverék háború előtti gyermekkoromat idéző illatát külön is), a városi lakosság eleganciáját, nem is beszélve a Dolac, a piac árúbőségéről, ahol a – fedett csarnokban – hentesüzletek sora kínálja a marha-, a növendékmarha-, a borjú-, a sertés-, az ürü- és báránnyús készletét. S persze a halpiacon a tenger kínálta gasztronómiai „alapanyagok” kavalkádját a bébi cápától, a scarpenan, a kardhalon, a lepény- és a nyelvhalon, a ráján, az oszlityon át a halmokban álló szardíniáig, a sokféle kagylóig, az elképesztő mennyiségű tintahalig és polipig.

E „külcsín” mögötti világról persze nincs, nem lehet információ, így a jugoszláv gulagról a Goli otokról az UDBA működéséről (politikai rendőrség), a Független Horvát Állam (NDH) idején ilyen-olyan kistisztviselőként dolgozó értelmiség – költők, művészek, kritikusok – defenzív társadalmi helyzetéről. Most még a dinár folyamatos inflálódását sem érzékelhetem, legfeljebb az árak magas összege tűnik fel. A szlavista szeminárium megszervezése, ellátásunk nyilván kiemelt figyelem folyománya, ha úgy tetszik: a jólét, a biztos egzisztencia „kirakata” kíván lenni, a személyi szabadságnak, a külföldiek szabad mozgásának, a politikai nyitottságnak a reprezentációja...

Egy hónap ugyan nem hosszú idő, de a körülmények „komfortossága”, a „szabad világból” jött résztvevők fesztelensége, nyitottsága, barátkozó gesztusa folytán baráti kapcsolatok kialakulásának kerete. Most még nem tudhatom, a mából visszatekintve viszont konstatálhatom: életre szóló barátságok szövődnek az itt töltött hetek alatt, amelyek szakmai hozadéka pályám későbbi alakulását is sok tekintetben determinálja. Két nevet mindenképp ide kell írnom: Peter Thiergen és Armin Hetzer. Thiergen előbb a bazeli, majd a bambergi egyetem szlavisztikai tanszékének professzora (ma már emeritus), Armin Hetzer pedig a brémai egyetemi könyvtár kéziratárának vezetőjeként vonult nyugalomba, hogy pályáját észtszvági vendégprofesszorként folytassa. Armin már a tanfolyamról hazatérve fölöttébb becses szakmai „ajándékkal” lepett meg: Vsevolod Setschkareff német nyelvű alaplíművét, a Gundulić-monográfiát küldte meg, mi több: a *Doktor Zsivágo* orosz nyelvű eredetijét is nyugati kiadásban. Csodák cso-

dája: a cenzúra nem volt elég éber, vagy a cirill betűs szöveg eleve nem volt gyanús számára, a mű körüli politikai cirkusztól meg – úgy látszik – nem volt „kellően informálva”. Peter Thiergen barátom bambergi tanszékén három ízben is vendégeskedtem előadóként...

Augusztus 28. A tanfolyam utolsó napja. *Oproštajna večer* = búcsúest a szálloda különtermében. Ünnepeles pillanatok. Hraste professzor úr köszönti a népes társaságot a szeminárium sikeres befejezése alkalmából. Beszéde most is tömör, szóvirágoktól mentes, a nyelvész precizitásával megfogalmazott – ennek ellenére érzelmekre ható. Jól érzékeli: a gyorsan tovatűnt négy hét közösséggé formálta a soknyelvű, csaknem fél-Európa országait és nációit képviselő társaságot. Pohárköszöntője után, a csoport nevében, a nyelvet felső fokon beszélő kolléga mond köszönetet a kitűnő szervezésért, a sokszínű programért, az élménygazdag kirándulásokért. A vacsora után a késői órákig oldott hangulat, még az eddig zárkózott keletnémet páros is „szabadabban” társalog – no nem a nyugatnémet nemzettársakkal, inkább csak a szovjet blokk országait képviselő csoporttársakkal. Magam utolsóként Temel Raimunddal váltok szót, aki csak ekkor fedi fel professzionális kilétét: burgenlandi horvát katolikus pap. Tíz óra tájban búcsúzik el tőle, másnap korán kell indulnom a pályaudvarra...

Azóta ötvenöt év telt el, s most, hogy a zágrábi meghívólevél felnyitja emlékeim tavának zsilipjét, az egykori impressziók áradásszerűen törnek felszínre. Oly intenzitással, hogy a későbbi évek, évtizedek zágrábi kötődései is kissé halványabbak lesznek. Gondolatban ott járok az Ilicán, nézem a könyvesboltok kirakatait, ismerkedem a történelmi hangulatú Vlaška utca apró házaival (itt van a horvát Jókai, August Šenoa egykori lakóháza is), aztán a Székesegyház látványa, kincsei ejtenek rabul, az esti órákban a kispapok kórusa jóvoltából a csodás gregorián, s keresem a magyar emlékeket: a középkori zágrábi püspökség alapítójának, Szent Lászlónak-szobrát, s a Szent István királyét, akinek tiszteletére a szent életű utód a katedráliszt szenteltette, s akit évszázadokon át annak első számú patrónusaként tisztelt a zágrábi katolikus horvát hívek többsége. A katedrális búcsújának napját – tudomásom szerint – ma is *Kraljevó*ként emlegetik, melynek jelentése: Király napja vagy Királynapp. A székesegyházban megtalálom a Wesselényi-féle összeesküvés, zágrábi történelmi terminológia szerint a Zrínyi-Frangepán-összeesküvés mártírjainak sírhelyét is, amely nemzeti zarándokhely. S ma is páratlan intenzitással él bennem a Kamenita-vrata, azaz a Kőkapu látványának akkori atmoszférája is, a „felső város”, a Gradec Šenoa és Josip Eugen Tomić regényeiben megelevenedő közép- és reneszánsz kori hangulata s a Strossmayer-sétány az Őrtoronnyal, ahol ágyúlövés jelzi minden nap: déli tizenkét óra van. S máris ott van az Uspinjača, a zágrábi Sikló, amelyen percek alatt alászállok az alsó várost a Gradectől elválasztó Ilicára, s sodor a korzózók névtelen tömege, amely mit sem törődik a sűrűn közlekedő villamosokkal s az erős autóforgalommal. Mindez most már csak emlék: amelytől kissé szomorúan, zágrábi köszöntéssel veszek búcsút: *Zbogom Zagreb = Isten veled, Zágráb...*